DENKEND AAN NEDERLAND

Remieg Aerts

DENKEND AAN NEDERLAND

OVER GESCHIEDENIS, NATIONALITEIT EN POLITIEK

2022 Prometheus Amsterdam

In herinnering aan IJnte Botke, inspirerend docent

© 2022 Remieg Aerts
Omslagontwerp Suzan Beijer
Illustratie omslag Remieg Aerts
Foto auteur Dirk Gillissen
Zetwerk en opmaak Willem Morelis
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4111 0

GESCHIEDENIS ALS WILLENSCHAP

Ter inleiding

In de nacht van 30 augustus 1933 zetten twee nazisympathisanten een ladder tegen de gevel van Villa Edelweiss in het Tsjechische kuuroord Marienbad, voor een moordaanslag die de internationale pers en de geschiedenis zou halen. Hun slachtoffer was Theodor Lessing. Direct na de toetreding van de NSDAP tot de regering eind januari 1933 had de controversiële publicist met zijn gezin Duitsland verlaten. Hij vestigde zich over de grens in Marienbad, maar het was bekend dat de nationaalsocialisten hem het zwijgen wilden opleggen. Er zou een prijs op zijn hoofd staan. Twee kogels troffen Lessing door het slaapkamerraam. Hij overleed de volgende dag. Het was de eerste nazimoord in het buitenland.

Veel vrienden had de filosoof al niet. Ook onder de Weimarrepubliek was hij als jood, sociaaldemocraat en criticus door het intellectuele establishment geweerd. Zijn werk gold als onnationaal en subversief. Tot op heden is zijn reputatie omstreden. Lessing is als humanist, antifascist en vroege cultuur- en milieucriticus door de GroenLinkse beweging gehuldigd, maar verkondigde ook antisemitische en eugenetische opvattingen.[1]

Een van zijn merkwaardigste boeken is de geschiedfilosofische studie *Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen,* gepubliceerd in 1919, ongeveer tegelijk met Spenglers roemruchte *Untergang des Abendlandes.* Centraal in zijn filosofie stond de tegenstelling van *Geist* en *Leben*. Geist is de ordenende werking van het verstand, Leben de blinde, pure realiteit van al het levende. Overal in de moderne wereld zag Lessing hoe het leven moest wijken voor de mechanismen van de systematiserende, baatzuchtige geest. Lang voor het postmodernisme ontwikkelde hij in *Geschichte als Sinngebung des Sinn-*

losen een kritiek op de illusie van historische wetenschap. Het verleden is op zichzelf, als materiaal, zonder betekenis. Er ligt geen ordening of interpretatie in het verleden als zodanig. In zijn onafzienbare veelheid en complexiteit is het een continuüm van gebeurtenissen, daden, ideeën en belevingen. Het verleden bevat geen verhalen, perioden, stadia, structuren, processen, crises of op- en ondergang. Dat zijn allemaal ordeningsvormen. Alle begrijpelijk gemaakte geschiedenis is een vertelconstructie, alle verklaring en duiding een vormgevende ingreep. Dat gebeurt met de beste bedoelingen, of vanuit macht, belang en ideologie, of vanuit een verlangen naar erkenning, geborgenheid of gemeenschap. Geschiedinterpretatie is zingeving. Daarom is geschiedenis voor de samenleving niet zozeer een *Wissenschaft* als wel een *Willenschaft* – een behoefte.

'DE WIJN IS DRINKBAAR DANK ZIJ HET GLAS'

Dat inzicht ligt ten grondslag aan dit boek over geschiedenis, nationaliteit en politiek. Geschiedenis wordt niet gevonden, maar gemaakt. Hoe gaat dat eigenlijk en waarom is dat zo? *Denkend aan Nederland* verwijst natuurlijk naar de beroemde openingszin van Hendrik Marsmans gedicht 'Herinnering aan Holland', dat hij schreef in 1936, in Italië. Het is een nostalgisch panorama dat de dichter presenteert, samengesteld uit toen al iconische beelden: 'Holland' als een weids rivierenlandschap, agrarisch polderland met hoge luchten, een gemoedelijke wereld van gereformeerde religie en dorpen en een gezamenlijke beheersing van de dreiging van het water.

Alle elementen zijn verbonden met herinnering, nostalgie, waarden en traditie. Marsmans 'Holland' was een geheugenlandschap. In dezelfde jaren schreef hij nog een aantal gedichten rond dit thema, de ene keer verlangend naar 'weerklank', de andere keer kritisch over de kleingeestigheid van het 'dertigstromenland'.[2] Meer dan welk ander gedicht ook appelleert Marsmans geheugenlandschap aan een collectief gevoel van herkenning. Voor iedere verstaander staat Holland voor Nederland. Ook in 1936 was het overigens al een heimweebeeld, de evocatie van een ouderwetse wereld in een tijd van grootstedelijkheid, mechanisatie en industrialisatie.[3]

De blijvende populariteit van Marsmans gedicht laat zien wat het is: een geheugentraject of *mental map*, een exponent van wat in de tegenwoordige vakliteratuur 'herinneringscultuur' heet, een geheel van telkens overgedragen, gecanoniseerde, iconische voorstellingen, verbonden met beleving, vermeende traditie en groeps- of gemeenschapsgevoel. Herinnering kan onjuist zijn, ingebeeld, uitgevonden of correct, maar zelfs dan is het doorgaans een deelwaarheid, een perspectief. Publieke herinneringscultuur is ook altijd een

vorm van sturing of politiek, geen belangenvrije historische voorstelling. De academische geschiedbeoefening blijft graag op prudente afstand van de publieke herinneringscultuur. Soms probeert zij iets te corrigeren, meestal volgt zij haar eigen onderzoeksagenda, naast en buiten het publieke debat en de publieke beeldvorming. Toch is ook het werk van historici, meer dan zij zich willen realiseren, verbonden met actuele, dominante thema's binnen de bredere herinneringscultuur.

Bovendien zijn alle vormen van presentatie en overdracht gebonden aan vertelstructuren. 'De wijn is drinkbaar, dank zij het glas,' dichtte Harry Mulisch.[4] Zo krijgt het materiaal van het verleden alleen samenhang en interpretatie via een vertelvorm, en zo'n narratief heeft een kader, een plot en een perspectief. Er zijn handelende personages of krachten, naast figuranten en decorstukken. Metaforen sturen de blik en de interpretatie. In alle geschiedschrijving ontstaan narratieve patronen en sjablonen, die op den duur onzichtbaar worden en zelf als de normale voorstelling gaan functioneren. Historici zijn zich dat soms wel, maar vaak weinig bewust. Op deze manier ontstaan allerlei historische verteltrajecten met een grote mate van vanzelfsprekendheid die weer de basispatronen leveren voor de bredere herinneringscultuur.

Aan de eisen en eigenaardigheden van narrativiteit valt niet te ontkomen, ook niet in beeldtaal. Maar het is wel nuttig te wijzen op de werking en invloed ervan. In de volgende essays probeer ik te laten zien hoe onze voorstellingen van nationaliteit, identiteit en politiek tot stand komen. De lezer kan meekijken met de beslissingen die in dit vormgevingsproces worden genomen.

NADENKEN OVER NEDERLAND

Deze bundel gaat over nationale geschiedenis, in het bijzonder Nederlandse geschiedenis. Dat lijkt vanzelfsprekend, maar is het niet. Wat is Nederland eigenlijk, historisch? Een bevolking, een staat, een grondgebied, een collectief besef? Welke geschiedenis is Nederlands, en waarom? Voor historici in de negentiende en een groot deel van de twintigste eeuw leek dat nog vrij duidelijk. De Groningse hoogleraar P.J. Blok schreef rond 1900 zijn machtige vierdelige *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*. Zoals hij zelf specificeerde: de geschiedenis 'van het nederlandsche volk, in onderscheiding van het belgische'. Hij vatte zijn taak breed op, als een 'volkshistorie' waarin maatschappij, politiek en cultuur samenhingen.[5]

Een generatie later wijdde Pieter Geyl zijn veeldelige geschiedenis aan 'de Nederlandsche stam', een soort biologisch-linguïstisch oerbeginsel. Wat

uit die stam of 'diepe bron van eenheid van taal en beschaving' was ontstaan, was door historische omstandigheden over Nederland, Vlaanderen en later Zuid-Afrika verspreid geraakt maar had zich alleen op Nederlands grondgebied 'onder eigen soevereiniteit kunnen ontwikkelen'.[6] Ook in het boekje *Nederland. Erfdeel en taak*, dat in 1940 voor de gemobiliseerde troepen werd geschreven en in 1946 heruitgegeven, gingen de geleerde auteurs uit van een nationaal 'volkswezen' dat zich tot Nederlandse gemeenschap, beschaving en staat ontwikkeld had.[7]

Populariserende auteurs houden tot op heden vast aan onbekommerde zekerheden over Nederlandse geschiedenis als 'levensverhaal van zijn bevolking'.[8] Het veelgelezen overzicht van Han van der Horst betrekt de voormalige koloniën bij het verhaal over Nederland, maar het is toch 'de vaderlandse geschiedenis' van de klokbekercultuur tot nu, de wording van een lotsgemeenschap met een eigen volkskarakter, geschreven voor Nederlanders en de 'nieuwkomers naar ons land die de ambitie hebben zich hier thuis te voelen'.[9]

Bij een internationaal georiënteerde professional als E.H. Kossmann was in 1986 van die zekerheden al niet veel meer over. Het nawoord bij *De Lage Landen*, over de geschiedenis van Nederland en België sinds 1780, reflecteerde de recente sterke ontwikkeling in de geschiedfilosofie en de studie van natievorming en nationalisme als fenomeen.[10] Voor Kossmann was de oude stijl nationale geschiedenis in feite romantische mythologie. Volken hebben helemaal geen 'levensverhaal'. In Kossmanns nuchtere analyse waren Nederland en België, net als alle andere natiestaten, gewoon een geheel van opeenvolgende generaties die binnen de grenzen van tamelijk willekeurig tot stand gekomen staten door overheidsregelingen, routines en conventies tot een communicatie- en belangengemeenschap waren uitgegroeid. Die gegroeide samenhang werd onderhouden door belang en een aangeleerd homogeniserend verhaal over het verleden. Meer of minder was het niet.

Maar terwijl het wetenschappelijk inzicht in dit soort processen van historische vormgeving zich sterk ontwikkelde, ontstond in de samenleving als reactie op de Europese integratie, internationalisering en migratie de publieke discussie over cultuur en nationale identiteit. Daarin stonden als vanouds allerlei voorstellingen van de natie, de geschiedenis en de eigen cultuur centraal. De kwestie van de nationale identiteit werd ook een politiek programma en is dat sindsdien gebleven. Tegelijk, en deels in reactie daarop, vestigde zich het idee of ideaal van de multiculturele samenleving en in het spoor daarvan de identitaire politiek met een toenemende diversificatie van identiteiten met daaraan verbonden claims op maatschappelijke en historische erkenning. Eigenlijk markeerde Kossmanns scepsis het einde van een

lang vanzelfsprekende eenheid van geschiedenis, natie en collectieve herinnering, die zelfs de verzuiling omvatte.[11]

HET ONMOGELIJKE MUSEUM

In de jaren 1990 is in het deftige onderzoeksproject 'Nederlandse cultuur in internationale context' een poging gedaan vanuit de stand van academische kennis een antwoord te geven op de maatschappelijke vragen naar de eigenheid van de Nederlandse cultuur of historische ontwikkeling.[12] Dat leverde een reeks mooie boeken op, maar de publieke discussie had inmiddels een eigen dynamiek gekregen. Sinds het begin van de eenentwintigste eeuw is de nationale, Nederlandse geschiedenis weer helemaal aan de orde. Vaderlandse helden waren in de afgelopen jaren het onderwerp van publieksfilms, musicals, tentoonstellingen en biografieën. Van het Plakkaat van Verlatinghe zijn inmiddels drie verschillende uitgaven op de markt, sinds het herontdekt is als 'stichtingsdocument van onze natie'.[13] Musea koketteerden internationaal met the Golden Age en nemen er als publieksgerichte instellingen weer afstand van nu het debat zich verplaatst naar zwarte bladzijden, omstreden standbeelden en de naamgeving van straten.

In recente verkiezingscampagnes hebben allerlei politieke partijen zich de geschiedenis toegeëigend om zich als nationaal te profileren, of als middel om de samenleving te bezielen van verbindende waarden. De woorden Nederland of Nederlands kunnen niet vaak genoeg genoemd worden en het Wilhelmus zou elke schooldag moeten openen. Voor de meeste politieke partijen is de historische identiteit van Nederland ongeveer vervat in de gezamenlijke strijd tegen het water, de ondernemingsgeest, gemeenschapszin, tolerantie en vrijheidszin, 'waarden die wij met elkaar delen'.

Nu is het beroep van politici en hun partijen op het nationale verleden, op 'wat Nederland is' of moet willen zijn, eigenlijk geen geschiedenis. Het is een achterflaptekst of een heimweediscours over een land van nooit. Geeft niet – kennelijk is een beroep op het vaderlands verleden weer een argument. Maatschappelijke binding, zo is het idee, kan in een moderne, dynamische, globaliserende samenleving alleen hersteld worden vanuit historisch gevormde of traditionele waarden, zoals fatsoen, normaal doen, jezelf blijven, saamhorigheid, de handen uit de mouwen steken, de 'VOC-mentaliteit' en een beetje tolerantie.

Tegelijk worden dit soort suggesties van een verbindende historische identiteit met klem bestreden door verschillende groepen in de samenleving. Over wiens of welk Nederland gaat het eigenlijk? Wat is 'Nederlands' of mag Nederlands zijn? De pietendiscussie is een strijd over tradities, erfgoed en

de zeggenschap daarover. De inzet van het slavernijdebat is de plaats die deze historische erfenis zou moeten krijgen in onderwijs, onderzoek en de publieke beleving. Achter het door de regering gevraagde onderzoek naar de naoorlogse dekolonisatie van Indonesië ligt de vraag in welke mate er oorlogsmisdaden zijn begaan en er sprake is van schuld en schuldigheid.[14] Daaronder broeit de nog fundamentelere discussie of niet de hele kolonisatiegeschiedenis een fout en een onrecht geweest is.

Die kwesties van waardering van het verleden hangen samen met de vraag welke plaats de inmiddels anderhalf miljoen Nederlanders met een migratieachtergrond in de nationale geschiedenis hebben of kunnen krijgen. Hoe passen Surinaamse, Antilliaanse en Indische Nederlanders in dit verhaal? In hoeverre kunnen migranten zich 'vinden' in de geschiedenis van het land waarin zij zijn gevestigd? Hoe verhoudt zich dat tot de culturele binding met hun land van herkomst en gevoelens van trots en identificatie? Welke herinneringscultuur voelt aan als 'eigen' geschiedenis? Vanaf een bepaald moment houden nieuwe generaties met een migratieachtergrond op migranten en een deel van migratiegeschiedenis te zijn. Wanneer begint iemands herkomst gevoelsmatig plaats te maken voor identificatie met de herinneringscultuur van het woonland?[15]

De actuele discussie gaat over diverse claims op de nationale geschiedenis. Wie horen erbij of mogen erin, en op welke plaats? Geeft de geschiedenis erkenning? Zoals maatschappelijke groepen politiek gehoord en democratisch gerepresenteerd willen worden, willen zij aanwezig zijn in de geschiedenis als collectief erfgoed. Net als in de politieke democratie is dat een zaak van duwen en trekken, van claimgedrag en lobbywerk: wie organiseert zijn of haar belang het beste? In de negentiende eeuw hebben de katholieken hun erkenning moeten afdwingen. Alle verzuilde gemeenschappen hebben zich ooit een eigen ruimte of een interpretatie van de algemene geschiedenis toegeëigend. De vrouwengeschiedenis heeft hetzelfde moeten doen. Elk sluitend, verbindend overzicht van de nationale geschiedenis is hetzij een compromis, hetzij een selectieve en hegemoniale voorstelling. Het kan ook niet anders, want het alternatief is een woelige verzameling tegenstrijdige belangen en perspectieven. Hoe inclusief kan een nationaal geschiedverhaal eigenlijk zijn?[16]

Dat bleek uit de tragiek van het Nationaal Historisch Museum. Het initiatief daartoe kwam in 2006 vanuit de politiek. Jan Marijnissen (SP) en Maxime Verhagen (CDA) bepleitten in een gezamenlijk opiniestuk in *Trouw* de stichting van een 'Huis van de Nederlandse Geschiedenis', naar het Duitse model van het Haus der Geschichte in Bonn en Leipzig. Zo'n nationaal museum zou 'onze wordingsgeschiedenis' moeten verbinden met 'culturele

dialoog' en verdieping van democratisch burgerschapsbesef. Omdat in het najaar van 2006 ook de 'canon van de Nederlandse geschiedenis' voor het basisonderwijs gelanceerd werd, gingen de regering en de Tweede Kamer graag mee in het voorstel, dat ook al vanuit andere gremia gedaan was.[17]

Wat volgde was een stroef debat onder vakhistorici over zin en onzin van canonvorming in de presentatie van geschiedenis en groeiende maatschappelijke en politieke onvrede over de locatie en invulling van het museum.[18] Het randstedelijk nationalisme verzette zich tegen de vestiging in Arnhem. Ook de vermeend postmodernistische benadering van de directeuren Byvanck en Schilp leek nogal af te wijken van de verbindende en elementaire vorm van geschiedenis die de Haagse politiek voor ogen had gestaan. Het NHM, dat zich als InNL presenteerde, wilde veel tegelijk. Het museum moest er voor iedereen zijn en ging wel degelijk 'het geschiedverhaal van Nederland' vertellen, vanuit thematische clusters of 'werelden'.[19] Bij gebrek aan een eigen collectie zou dat gebeuren met behulp van de nieuwste technologie. Zolang het geen vaste locatie had, zou het rondreizen en zich op allerlei plaatsen presenteren.

Inmiddels noopte de economische crisis tot bezuinigingen. Na vijf jaar had de Haagse politiek er alweer genoeg van en beëindigde het project. InNL nam afscheid met een tentoonstelling in de Zuiderkerk in Amsterdam. Met de beste bedoelingen kreeg de nationale geschiedenis daar de vorm van de snackbar: objectjes en kaartjes, stukjes geschiedenis openden toegangen tot een groter geheel, van alles wat en voor iedereen.[20] Het NHM vormde een interessant experiment, een poging om de breedst mogelijke opvatting van geschiedenis chronologisch en thematisch te presenteren. Die nationale geschiedenis moest flexibel, divers, inclusief en gelaagd zijn, maar tegelijk verbindend. De eigentijdse bezoeker mocht hier bovendien 'zijn eigen geschiedenis […] herkennen, beleven en zelfs toevoegen'.[21]

Belangrijke ambities, en het is spijtig dat het NHM zich niet heeft kunnen ontwikkelen. Voor een coherent verhaal was deze opzet evenwel weinig geschikt. De nationale geschiedenis is nu voor een deel te zien in het Rijksmuseum, maar in de context van een kunstmuseum blijven de historische objecten toch vooral esthetisch gepresenteerde losse stukken, ooit verworven en kunstmatig van een verhaal voorzien.[22] Het Openluchtmuseum in Arnhem, dat als verzameling van historische woonhuizen, boerderijen en ambachtsbedrijfjes het 'gewone leven' van het verleden laat zien, heeft de taak gekregen de canon van de vaderlandse geschiedenis te presenteren. Dat doet het publieksmuseum nu in een apart paviljoen in de vorm van educatieve games. Daarnaast bieden de Nederlandse oorlogs- en bevrijdingsmusea een specifiek aspect van de nationale geschiedenis.

Een Huis van de Geschiedenis is er niet en het lijkt voorlopig ook niet waarschijnlijk dat het er komt. De paradox is dat het idee telkens opborrelt als de publieke discussie over nationale identiteit, diversiteit en inclusie sterker gepolariseerd raakt, terwijl dat nu juist het project frustreert.[23]

GESCHIEDENIS ALS OPEN INRICHTING

In 2020 heeft een nieuwe van regeringswege ingestelde commissie wat mogen figuurzagen aan de historische canon voor het onderwijs. De herziening van de canon illustreert dat 'Nederlandse geschiedenis' niet een zaak is van kennis en wetenschap. De wezenlijke vraag is waartoe zij dient. Impliciet of expliciet gaan discussies over nationale geschiedenis over eigenaarschap en gebruik: wat en wie horen er in die geschiedenis thuis en op welke plaats? Wie beslissen dat en hoe wordt kennis gebruikt? Leren van de geschiedenis is een platitude. Als interpretatiewetenschap laat geschiedenis veel ruimte om te bepalen wat en of men van eerdere ervaringen en analyses wil leren en hoe men die kennis wil inzetten.

Historici zelf zijn er doorgaans sceptisch over, maar hun tragiek is dat zij maar zeer ten dele eigenaar zijn van hun studiegebied. Als *social form of knowledge* wordt geschiedenis gemaakt en overgedragen op allerlei manieren en locaties.[24] Zo vormen de onderwijsoverdracht en gepopulariseerde wetenschap – zeg maar de canon en wat gewoonlijk 'de schoolboekjes' heet – een traject van vereenvoudigde, gekanaliseerde, gestandaardiseerde en geselecteerde historische kennis, al kan dat traject met de tijd veranderen. Daarnaast is er een min of meer officieel historisch programma van herdenkingen en monumenten: publieke rituelen van collectieve herbeleving, bevestiging, heroïsering of schuldbesef. Op deze gebieden vervullen historici nog een rol, zij het zonder regie.

Ergens ver daaronder, in de diepte van traditie, cultuuroverdracht en socialisatieprocessen ligt wat wel als het 'cultureel archief' wordt aangeduid. Dat is de transgenerationele overdracht van mens- en wereldbeelden, stereotyperingen en loyaliteiten. Iedereen leeft en wordt gevormd in een sociale omgeving van familie en milieu die vol is van quasivanzelfsprekende kennis, voorstellingen en waarden. Nieuwe kennis die in dat patroon past, heeft meer kans te worden aangenomen dan opvattingen die op gespannen voet staan met die vanzelfsprekendheden. Het cultureel archief is een geheel van intuïtieve voorstellingen van normaliteit, hiërarchie, eigen en anders, die historisch gevormd en diep ingedaald zijn.[25]

Aan de oppervlakte, op allerlei locaties en momenten, bestaat een enorme productie aan vormen van historische beleving, een wereld van gede-

mocratiseerde, recreatieve en commerciële geschiedbeoefening. Denk aan genealogisch onderzoek en het vastleggen van familieverhalen. Denk ook aan literatuur, film en musical, aan themaparken en nagespeelde veldslagen, aan historische games en fantasy. Retroarchitectuur, nostalgie en uitgevonden tradities behoren ertoe, evenals thematische stadswandelingen en toeristische city- en streekmarketing. Dit is het wijde terrein van de erfgoedindustrie en de herinneringscultuur, waar permanent 'geschiedenis' gemaakt en gerecycled wordt.[26] Historisch correct of niet, dat doet er weinig toe.

De Franse historicus Pierre Nora heeft met zijn *lieux de mémoire* nog een andere vorm van sociale en culturele herinnering aangewezen, de verankeringen van het nationale geheugen of een collectieve beleving in locaties, gebouwen, sporthelden, evenementen, legendarische wedstrijden en volksfeesten.[27] Historici kunnen dit soort fenomenen bestuderen en doen dat ook, sterker nog, zij hebben deze vorm van geschiedgevoel zichtbaar gemaakt. Maar veel vormen van herinneringscultuur zijn geen product van historisch onderzoek en onttrekken zich aan elke academische regie. Er is in de samenleving een enorme behoefte aan 'geschiedenis', maar informeel, zonder toezicht. 'Performing the past', heet het chic; historisch zelfkazen, kun je het ook noemen.[28]

Begrijpelijk, want geschiedenis is overal, onbewust, sturend en waarderend in ons aanwezig, in persoonlijke en collectieve ervaringen, in de taal, in alle cultuur, in het hele socialisatieproces, in het bestuurlijk bestel. Het mag zijn dat de mens fysiek voor zo'n 60 procent uit water bestaat, mentaal zijn wij voor zeker hetzelfde deel opgebouwd uit ervaring, routines en overgedragen kennis en waarden. Geschiedenis zit vanbinnen en komt van buiten. Volgens de geschiedfilosoof Benedetto Croce is alle geschiedenis eigentijdse geschiedenis, door het telkens opnieuw activeren en bewerken van het verleden.[29] Historische vragen ontstaan vanuit actuele problemen en discussies. De uitkomst stuurt de belangstelling voor de herkomst. Het resultaat zoekt zijn verklaring.

Geschiedenis vormt identiteiten, alteriteiten, cultuurpatronen, padafhankelijkheden en verbeeldingsgemeenschappen. Zij is dus bij uitstek relevant, veel meer dan mensen zich in het dagelijks leven realiseren. Voor wie zijn of haar leven heeft doorgebracht in Rusland, Bosnië, Spanje, het oosten van Duitsland, Israël of Zuid-Afrika is het heel duidelijk hoe aanwezig het verleden en machthebbende canoniseringen van de geschiedenis zijn. Historici beschouwen het als hun vakethos en verantwoordelijkheid om onjuiste voorstellingen te corrigeren en mythevorming tegen te gaan. En inderdaad is misbruik gevaarlijk: denk aan complottheorieën, aan boreale onzin, aan discriminatie en uitsluiting, aan irredentisme en annexatiedrift, aan genoci-

deontkenning en misleidende parallellen met 'München 1938' of de crisis van de jaren dertig.

Maar ook die onzin heeft een functie. Want ironisch genoeg maken juist mythen, beeldvorming, nostalgie, uitgevonden tradities, de erfgoedindustrie, slachtofferclaims en de cultuurstrijd over standbeelden en straatnamen de geschiedenis maatschappelijk relevant – meer dan de wetenschappelijk correcte en genuanceerde geschiedenis van de vakhistorici.

DIENSTBARE GESCHIEDENIS: VIJF FUNCTIES

Geschiedenis gaat dus over gebruik. In welke richtingen, op welke manieren wordt nationale geschiedenis ingezet? – ook door vakhistorici, want belang, engagement en de financiële sturing van wetenschappelijk onderzoek doen zich onmiskenbaar gelden. Dergelijke vragen raken aan de fundamenten van de geschiedwetenschap en de geschiedenis als gemeenschappelijk erfgoed.[30] Welke geschiedenis kan en wil binnen een samenleving gedeeld bezit worden? Is nationale geschiedenis primair bedoeld om de maatschappelijke saamhorigheid te bevorderen, te verbinden en te helen? Is het de taak van de nationale geschiedenis om iedereen een behaaglijk 'thuis' te bieden en 'inclusief' te zijn?

Vanouds, in elk geval sinds de negentiende eeuw, fungeert nationale geschiedenis inderdaad als een soort 'identiteitsfabriek'.[31] De overdracht van die geschiedenis had en heeft tot doel burgers te vormen in kennis, liefde en loyaliteit aan het eigen land. Nationale geschiedenis maakt het eigen land tot thuis en wekt trots, herkenbaarheid en verbondenheid. Onderwijs, monumenten, publieke herdenkingen, canons en musea vormen een permanente integratiecursus. Ooit moesten stadsburgers, plattelandsbewoners en provincialen Nederlanders worden; later dwongen katholieken, gereformeerden en socialisten erkenning af als volwaardige leden van de nationale gemeenschap. En terwijl het project om vrouwen volledig zichtbaar te maken nog gaande is, wordt de nationale geschiedenis de laatste twintig jaar alweer volop ingezet om migranten en nieuwkomers te bewegen tot identificatie met het land van vestiging. Geschiedenis moet sociale binding geven en respect voor democratische omgangsvormen, burgerzin en tolerantie bijbrengen.

Maar het lijkt een illusie dat er in een wezenlijk verdeelde, democratische en multiculturele samenleving nog een nationaal verhaal mogelijk is dat tegelijk sluitend, verbindend, hegemoniaal én inclusief is. Hoewel een verdeelde samenleving zoekt naar een verbindend verhaal, dienen voorstellingen van de geschiedenis even vaak als strijdmiddel. Alleen al het streven naar een canon, als basis voor een gemeenschappelijke historische cultuur,

is omstreden. Geschiedenis gericht op identiteitsvorming versterkt niet per se of in eerste instantie de nationale eenheid. Net zoals eerder de verzuilde gemeenschappen deden, gebruiken vrouwen, identitaire groepen, migranten en minderheden de geschiedenis evenzeer om het eigen groepsgevoel te bevorderen, een verbeeldingsgemeenschap te vormen of erkenning af te dwingen voor de eigen historische verdienste of voor historisch leed of slachtofferschap. In eigen centra, collecties, organisaties, stadswandelingen en *heritage trails* maken zij hun identiteit en hun aanspraak op representatie zichtbaar.

Een tweede functie van geschiedenis is vorming in verlicht kosmopolitisme. Ook achter dit nobele streven steekt een programma van opvoeding, namelijk in empowerment en bevordering van kritisch burgerschap. Nederlandse geschiedenis of geschiedenis in het algemeen is dan deel van een open, morele vorming in ruimdenkendheid.[32] Inzicht in de wording van het nationale geheel versterkt de betrokkenheid bij de democratische verworvenheden. Geschiedenis wekt begrip van en voor gelaagdheid en bevordert de nieuwsgierigheid en belangstelling voor het andere. Moderne burgers zijn door hun werk, reizen, cultuurconsumptie en mediagebruik deel van een sterk globaliserende samenleving en moeten daarin hun weg vinden. In de presentatie van de Nederlandse geschiedenis ligt dan de nadruk op het open en internationale karakter van economie en cultuur, op internationale samenwerking, recht en Europese integratie en op de lange traditie als tolerant, libertair en toegankelijk migratieland. Vanuit dit perspectief kan geschiedonderwijs gemakkelijk overvloeien in maatschappijleer en wereldoriëntatie.[33]

Deze vorm van omgang met geschiedenis bevordert de empathie, want zij vormt een ontmoeting met 'vreemde' werelden en waarden. Zij versterkt het inzicht in multiculturaliteit en diversiteit en erkent de blik van buitenaf, het perspectief vanuit andere waardensystemen, ervaringen en gevoeligheden. Geschiedenis biedt op twee manieren een 'canon van verschil'. Enerzijds hebben nationalisme en kolonialisme allerlei hiërarchische classificaties van onderscheid aangebracht tussen eigen, vreemd en anders, die heel lang in musea en andere vormen van overdracht zijn gereproduceerd. Anderzijds herstelt een kritisch oog daarvoor het respect voor diversiteit.[34] De kracht van de historische benadering schuilt dan ook, zoals Marc Bloch liet zien, in de habitus of het ethos van eerbied, distantie, het streven naar begrip, de open blik en het werken volgens een controleerbaar protocol van onderzoek.[35]

Dit programma is verwant aan geschiedenis als 'nationale groepstherapie', de derde functie. Volgens Huizinga was geschiedenis 'de geestelijke

vorm waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden'.[36] Nu kan rekenschap verschillende dingen betekenen en wat Huizinga precies bedoelde, blijft enigszins vaag. Het was in elk geval: onderzoeken, verklaren en in zekere zin ook beoordelen. Rekenschap afleggen is nog iets anders: zich verantwoorden, het eerdere handelen verdedigen, motiveren of verontschuldigen. In die zin kan nationale geschiedenis zelfonderzoek zijn, om met het verleden 'in het reine' te komen. Dat is heel klemmend in het geval van landen met een zeer conflictueuze recente geschiedenis van bijvoorbeeld apartheid, dictatuur of genocide. Om als samenleving verder te kunnen, zijn waarheidsvinding, verontschuldiging en verzoening nodig. Historisch onderzoek wijst fouten, gevaren en schuld aan. Herdenkingen waarschuwen 'dit nooit meer' en houden de ernst van de misdaden uit het verleden levend. Dat is hun therapeutische functie.

Zolang het trauma en de schuld voornamelijk van buitenaf veroorzaakt zijn, door oorlog en bezetting, is rekenschap niet zo problematisch. Dat is wel het geval bij de zogeheten 'zwarte bladzijden' binnen de nationale geschiedenis zelf. In de roep om erkenning van het slavernijverleden en andere misdaden begaan in en door de kolonisatie en de dekolonisatie gaat het om verantwoordelijkheid, schuldbesef en verontschuldiging voor historisch onrecht. Hier komen groepen binnen de Nederlandse samenleving tegenover elkaar te staan als nazaten van daders en slachtoffers, waarbij het overigens gaat om arbitraire toewijzingen van postuum daderschap en collectieve schuld en toe-eigening van historisch leed. Want van wie is dat leed eigenlijk?

Historici beschouwen het als hun primaire taak recht te doen aan mensen in het verleden. Dat recht betreft in zekere zin de daders net zo goed als de slachtoffers. Historisch onderzoek maakt historische situaties begrijpelijk. Het geeft ook genoegdoening en eerherstel door onrecht en leed zichtbaar te maken, stem te geven aan degenen die in het verleden geen stem hadden en ruimte te bieden aan 'subalterne' ervaringen. Historisch onderzoek kan agenderen wat lange tijd geen aandacht kreeg.[37] De huidige maatschappelijke discussie gaat in wezen over die agenda en urgentie van onderzoek. Het is het vervolg op de emancipatoire agenda van de jaren 1970, toen de aandacht opgeëist werd voor de positie van arbeiders, boeren, vrouwen en kinderen in het verleden.

Rekenschap afleggen, bewust maken, stem geven, erkennen, waarschuwen, dat is de functie van geschiedenis als nationale therapie. Dat kan overigens ook op een andere manier. Het is even heilzaam dat geschiedenis de samenleving leert relativeren, door perspectief aan te brengen en langetermijnontwikkelingen te duiden. Dat is evengoed bewustwording en biedt

houvast in onzekere tijden. De wijze les van Renan is dat naties niet alleen bijeengehouden worden door een gezamenlijk beleefd verleden maar ook door het vermogen om functioneel te vergeten.[38]

Tegenwoordig is er een toenemende druk op de wetenschap om maatschappelijk en economisch nuttig te zijn. Relevante kennis is kennis die 'gevaloriseerd' kan worden. Het systeem van onderzoeksfinanciering en programma's zoals de Nationale Wetenschapsagenda bevorderen die ambitie. Ook publiek en media eisen regelmatig dat historici uit hun 'ivoren toren' afdalen en zich uitspreken over de actualiteit. Dat is niet verkeerd; de historische wetenschap toont wel eens wat weinig gevoel voor relevantie, agenda of urgentie. Nadeel is dat modieuze of zinledig brede thema's via de subsidieteugels ineens eenzijdig en kortstondig aan de onderzoekscapaciteit trekken. Of historici moeten zich mengen in plompe debatten over nationalisme en identiteit, op het moment dat zij daar na twintig jaar zeer gevorderde academische gedachtevorming wel zo'n beetje mee klaar meenden te zijn.

Niettemin zijn historici best geneigd tot dienstbaarheid. Na de identiteitsfabriek, vorming in verlicht burgerschap en nationale therapie is de vierde functie van geschiedenis dan ook, heel nuchter: beleidsondersteuning. *Applied history*, het streven naar 'thinking with history', 'a usable past' of 'history with a public purpose' bestaat al veel langer, met name in de Verenigde Staten. Aanvankelijk voegde geschiedenis zich daarbij naar de methodiek van de sociale en politieke wetenschappen, maar dat is inmiddels niet meer zo. Inderdaad hoeven historici hun nut in de ondersteuning van beleid en bestuur niet te onderschatten, ook als zij vasthouden aan hun eigen werkwijze.[39] De historische benadering heeft eigen kwaliteiten, zoals het langeretermijnperspectief, besef van dynamiek en contextualiteit, een groot reservoir aan vergelijkingsmateriaal en alternatieve oplossingsrichtingen.

Daarnaast hebben historici ook gewoon praktische, toepasbare expertise. Stadshistorici kunnen uitstekend adviseren over stedelijke inrichting, woonbeleid, stadsmarketing en verbondenheid van bewoners met hun wijk. Bij de opleiding van militairen en in de voorbereiding van militaire missies is historische kennis uitermate nuttig. Het buitenlands beleid en de diplomatie hebben historisch inzicht nodig en ook politieke partijen en staatscommissies maken terecht gebruik van historische expertise. In de sociologie van instituties wordt al jaren het belang van 'padafhankelijkheid' erkend, in wezen een historisch inzicht. Historici helpen organisaties te leren van hun bestuurlijke fouten.[40] Over grote maatschappelijke en politieke kwesties als migratie, integratie, religieus pluralisme en veiligheidsbeleid hebben